

απόδειξη του εύρους της επιρροής του Κασσιανού. Ορίζοντας τις προϋποθέσεις της πνευματικής τελειότητας και δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στα ηθικά στοιχεία της επικεντρώνεται στην αγάπη, τη μελέτη της Αγίας Γραφής, τη θερμή προσευχή και την νουχία. Οι απόψεις του για την εν νουχία προσευχή και την πνευματική γνώση προέρχονται, άμεσα ή έμμεσα, από τον Ωριγένη και τον Ευάγγριο Ποντικό.

Ο Ιωάννης Κασσιανός, γνωρίζοντας τη θεολογία και τον μοναχισμό της Ανατολής, προσπάθησε να υπερβεί τις ακρότητες του Αυγουστίνου και τις κακοδοξίες του Πελάγιου στο ζήτημα της σωτηριολογίας. Αποδεχόταν ότι μετά την πώση ο άνθρωπος δεν έχασε πλήρως τη θέληση για το καλό και ακολουθώντας την παράδοση της Ανατολής υποστήριξε τη συνεργία Θεού και ανθρώπου για τη σωτηρία. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούσε ιερόσυλη τη διδασκαλία του Αυγουστίνου ότι η σωτηρία του ανθρώπου είναι μόνον έργο του Θεού, ενώ καταδικάζει ως αιρετική τη διδασκαλία του Πελάγιου ότι η σωτηρία είναι κατόρθωμα μόνο του ανθρώπου. Αν και καθ' όλα Ορθόδοξη η διδασκαλία του Κασσιανού κατηγορήθηκε ως αιρετική από ένθερμους υποστηρικτές του Αυγουστίνου, εξαιτίας του αυξημένου κύρους του τελευταίου στη Δύση. Τον 6<sup>ο</sup> αιώνα το απόκρυφο *Decretum Gelasianum*, το οποίο απηχούσε τις απόψεις της ρωμαϊκής Εκκλησίας χαρακτήρισε τα έργα του Ιωάννη απόκρυφα και μη αποδεκτά. Τον 17<sup>ο</sup> αι. ο Κασσιανός κατηγορήθηκε στη Δύση ως ημιπελαγιανός, αν και σύμφωνα με σύγχρονους ερευνητές ήταν μάλλον μετριοπαθής αυγουστινιανός. Παρά τις όποιες εναντίων του κατηγορίες ο Ιωάννης Κασσιανός αναγνωρίζεται ως άγιος και στη Δύση.

**IV. Εκδόσεις.** PL 49-50. PG 28:849-905. PG 79:1435-1472. Sch 42, 54, 64 και 109. CSEL 13 και 17. A.MAP.

#### Βιβλιογραφία:

Παπαδόπουλος, Στ., *Πατρολογία*, τ. Γ', Αθήνα: Γρηγόρης 2010, σ. 420-425. Goodrich, R., *Contextualizing Cassian: aristocrats, asceticism, and reformation in fifth century Gaul*, Oxford: University Press 2007. Casiday, A.M.C., *Tradition and theology in St John Cassian*, Oxford: University Press 2007. Κοντάκης, Χριστ., *Αι εν τη Δύσει διατυπωθείσαι διδασκαλίες περί σωτηρίας*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 53-82. Χρήστου, Π.Κ., *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος 2003, σ. 270-271. Driver, St., *John Cassian and the reading of Egyptian monastic culture*, New York: Rutledge 2002. Ogliairi, D., "The conciliation of grace and free will. Cassian's

"Conlatio" 13 revisited", *Augustinianum* 50 (2000) 141-173. Repillard, É., "Quasi funaluli. Cassien et la controverse pélagienne sur la perfection", *Revue des Études augustiniennes* 40 (1994) 197-210. Τσάμης, Δ., *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας 1992, σ. 190-191. Hamman, A., "John Cassian", στον τόμο Di Berardino, A. (επιμ.), *Patrology*, τ. 4, Westminster, MD: Christian Classics 1986, σ. 512-523. Ripinger, J., "The concept of obedience in the monastic writings of Basil and Cassian", *Studia Monastica* 19 (1977) 7-18. Chadwick, O., *John Cassian*, Cambridge: University Press 1968. ΘΗΕ, 6 (1965) 1194-1195. Codina, V., *El aspecto cristológico en la espiritualidad de Juan Casiano*, Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1966. Dekkers, E., "Les traductions grecques des écrits patristiques latins", *Sacris Erudiri* 5 (1963) 213-214. Munz, P., *John Cassian*, Cambridge: University Press 1950. Μπαλάνας, Δ., «Είναι κακόδοξος η περί χάριτος διδασκαλία του Ιωάννου Κασσιανού;», *ΕΕΘΣΠΑ* (1936) 60-69.

**Ιωάννης Κασσιμάτης, Έλληνας λόγιος του 16<sup>ου</sup> αι.** και εκπρόσωπος της μεταρρυθμιστικής κίνησης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Γεννήθηκε γύρω στα 1527, πιθανώς στον Χάνδακα, γιος του πλούσιου εμπόρου Κωνσταντίνου Κασσιμάτη. Στα 1546 εστάλη στη Φερράρα για να σπουδάσει ιατρική. Στο ίδιο πανεπιστήμιο καθηγητής των Ελληνικών ήταν ο θείος του Φραγκίσκος Πόρτος (1511-1581), ο οποίος τον παρουσίασε στην ηγεμονική αυλή των Este και πιθανώς τον μύπησε στις ιδέες της Μεταρρύθμισης. Επέστρεψε στην Κρήτη στα 1552, οπότε και ανέπτυξε έντονη δράση ως γιατρός και προπαγανδιστής των ιδεών της Μεταρρύθμισης, πιθανώς καλβινίζουσας απόκλισης (μνημονεύεται αλληλογραφία του με τον Φρ. Πόρτο, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στη Γενεύη του Καλβίνου). Το ειδικό καθεστώς των βενετικών κτήσεις στην Ανατολή του επέτρεπε να κηρύττει τις ιδέες του χωρίς τον κίνδυνο αντιποίνων από την Ιερά Εξέταση κι έτσι φαίνεται ότι ανεδείχθη σε ηγέτη της Μεταρρύθμισης στην Κρήτη. Στα 1568 με την άδεια του Συμβουλίου των Δέκα ο τοποτηρητής του Λατίνου αρχιεπισκόπου Κρήτης Gaspare Viviani τον συλλαμβάνει αρχικώς για κατοχή απαγορευμένων βιβλίων και τον προσάγει σε δίκη. Η δίκη του κράτησε από τις 14 Ιουνίου μέχρι τις 11 Αυγούστου 1568· σ' αυτήν ο Κασσιμάτης, για να αποφύγει τα βασανιστήρια και τον θάνατο, δέχτηκε να αποκηρύξει δημόσια τις δοξασίες του και του επιβλήθηκε η ποιητή των ισοβίων στις φυλακές του Palazzo Ducale στη Βενετία. Αν και αργότερα του χορηγήθηκε χάρη για λόγους υγείας, πέθανε στη φυλακή τον Απρίλιο ή Μάιο του 1571.

Κατά τα χρόνια των σπουδών του στη Φερράρα, ο Κασσιμάτης συνδέθηκε με κύκλους λογίων της ύστερης ιταλικής Αναγέννησης και κάποιοι τον μνημονεύουν για τις ποιητικές του συνθέσεις (*Gyraldus, Dialogi duo de nostrorum temporum poetis*). Από τα γραπτά του σώζεται μόνον η μετάφραση του *De Gratia et libero Arbitrio* του ιερού Αυγουστίνου σε κώδικα του Βατικανού (Vaticanus Graecus 1701), ενώ κατά το διάστημα της φυλάκισής του συνέθεσε ένα θεατρικό έργο το οποίο εκδόθηκε στη Βενετία στα 1574 (σήμερα λανθάνει). Α.ΔΟΛ.

#### Βιβλιογραφία:

Reverdin, Ol. - Παναγιωτάκης, Νίκ., *Οι ελληνικές Σπουδές στη Γενεύη του Καλβίνου*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 1995. Μπίρταχα, Στ., «Η δικαιοδοσία της Ιεράς Εξέτασης στους Ελληνορθόδοξους Βενετούς υπηκόους και ο Paolo Sarpi», στο Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Ανθη Χαρίτων*, [Ελληνικών Ινστιτούτων Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας, Βιβλιοθήκη, 18], Βενετία 1998, σ. 411-438. Παναγιωτάκης, Νίκ., «Ο Ιωάννης Κασσιμάτης και το Κρητικό Θέατρο», *Αριάνθη* 1 (1983) 86-102.

**Ιωάννης Κλαδάς.** Σπουδαίος και εξαιρετικά φημισμένος μουσικός, με πολύ συχνή και ιδιαίτερα εκτεταμένη παρουσία στις χειρόγραφες μουσικές πηγές. Έμμεσες είναι οι πληροφορίες που συνάγονται γι' αυτόν, όχι ιδιαίτερα λεπτομερείς ή διαφωτιστικές, αρκετές όμως για μια πρωτογενή (αλλά πάντως επαρκή) σκιαγράφηση του βίου και του έργου του. Κατ' αρχάς, στον «κατάλογο των όσων κατά διαφόρους καιρούς ήκμασαν εν τη μουσική τη εκκλησιαστική», που καταχωρίζεται στον (αποδιδόμενο στον αρχιδιάκονο Νικηφόρο Καντουνιάρη τον Χίο) κώδικα Ξηροποτάμου 318 (Συλλογή εξηγήσεων, αρχές 19<sup>ου</sup> αι.), φ. 141ν, χαρακτηρίζεται (μάλλον αβάσιμα) ως μαθητής του Κουκουζέλη: «Ιωάννης ο Κλαδάς, μαθητής Κουκουζέλη, δεινότερος και ηδύτερος του διδασκάλου αυτού, συνέγραψε δε και ούτος πάμπολλα». Υπάρχει, πάντως, και μια άλλη μοναδική είδηση (που αυτή πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ασφαλής), σύμφωνα με την οποία ο Κλαδάς μαρτυρείται ως μαθητής του γνωστού Γεωργίου Κοντοπετρή· η τελευταία πληροφορία καταγράφεται στον κώδικα Σινά 1252 (Κρατηματάριο, μέσα 15<sup>ου</sup> αι., φ. 41ν: Του αυτού [sc. Γεωργίου Κοντοπετρή]· αυτός εστι και διδάσκαλος του μακαριωτάτου κυρού Ιωάννου του λαμπαδαρίου· [ήχος] δ' Ερ-

ρετερρετε. Ο Γεώργιος Κοντοπετρή είναι ο πλέον φημισμένος εκπρόσωπος της ψαλτικής παράδοσης της Θεσσαλονίκης· μαρτυρείται ως δομέστικος της αγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και άρχων των μοναστηρίων, φέρεται δε και αυτός (πάντως όχι κατά απόλυτα τεκμηριωμένο τρόπο) ως μαθητής του περίφημου μαΐστορα Ιωάννη Κουκουζέλη. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός της συγκεκριμένης μαθητείας του Κλαδά [της άμεσης στον Κοντοπετρή και της έμμεσης στον Κουκουζέλη] έχει ιδιαίτερη σημασία και είναι βέβαια απόλυτα ενδεικτικό για την ποιότητα της εν γένει μουσικής του παιδείας. Αντίθετα από τον δάσκαλό του, τον Γεώργιο Κοντοπετρή, ο Κλαδάς φαίνεται ότι έζησε, δημιούργησε και μεγαλούργησε, αποκλειστικά στην Κωνσταντινούπολη. Σχεδόν σε κάθε μνεία του ονόματός του μαρτυρείται ως λαμπαδαριός (γεγονός που προδίδει όχι μόνο το επιτήδευμά του, αλλά και την ενεργή πρακτική ενασχόλησή του με την τέχνη), ενώ συχνά επίσης διευκρινίζεται ότι ήταν, συγκεκριμένα, λαμπαδαριός του ευαγούς και βασιλικού κλήρου (ψάλτης, δηλαδή, στο Παλάτι)· πολλές φορές, μάλιστα, στις χειρόγραφες πηγές περιγράφεται απλώς ως λαμπαδαριός, άνευ περαιτέρω ονομαστικής αναφοράς. Πρέπει γενικά να ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ανάμεσα στους ομότεχνούς του και η εν γένει προσωπικότητά του να έχαιρε ευρύτερης εκτίμησης και αναγνώρισης· στον παραπάνω κώδικα Σινά 1252 (Κρατηματάριο, μέσα 15<sup>ου</sup> αι., φ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού), φ. 242ν, περιγράφεται χαρακτηριστικά ως φίλος των διδασκάλων: «Του μακαριωτάτου και φίλου των διδασκάλων Ιωάννου του λαμπαδαρίου, λεγόμενος φθορικός· [ήχος] πλ. δ' Ερετερρετε». Ακόμη, το μουσικό του έργο όχι μόνον ήταν ιδιαίτερα αρεστό και λαοφιλές, με εκτεταμένη διάδοση εντός και εκτός της Κωνσταντινούπολης, αλλά και διαμόρφωσε μια ιδιαίτερη καλλιτεχνική άποψη, που σε πολλές περιπτώσεις ταυτίστηκε (μάλλον δε σε αντιδιαστολή προς το αντίστοιχο θεσσαλονικαίο) με το λεγόμενο πολιτικό ύφος· χαρακτηριστικές εδώ είναι μαρτυρίες που καταγράφονται στον κώδικα Κωνσταμονίτου 86 (Παπαδική, 1ο μισό 15<sup>ου</sup> αι.), ένα χειρόγραφο όπου κυρίως αποτυπώνεται η ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης: «Οπισθεν προεγράφη ο μεγάλος

εσπερινός εις πλάτος, καθώς ψάλλετο εν τη Θεσσαλονίκη. Ο δε προκειμένος γέγονε παρά του λαμπαδαρίου κυρού Ιωάννου του Κλαδά και ετέρων νέων ποιητών και ετέθη έγγιστα τούτου, ως οράς, κατ'εκλογήν», σημειώνεται στο φ. 50ν, ενώ ενδεικτικότερη είναι αντίστοιχη μαρτυρία στο φ. 246r: «Του λαμπαδαρίου και νοήματα και ποιήματα, παρεκβολαί και προσθέσεις και κλωπισημοί· το παρόν μέλος έني από τας περισσάς· τα γαρ εν τω Ριφεί Αδάμ τετενίσματα και τερετίσματα ετέθησαν και εποιήθησαν παρ' αυτού εις το Άνωθεν οι προφήται, καθώς οράς· ψάλλεται δε εν τη Μεγάλη Εκκλησία εν πάσαις ταις εορταίς απαραίτητως και εν όλη τη Πόλει· ήχος α' Άνωθεν οι προφήται». Στην Κωνσταντινούπολη, εκτός από ψάλτης χρημάτισε και δάσκαλος της τέχνης· στην ως τώρα έρευνα είναι γνωστός ένας μόνον μαθητής του, ο Μιχαήλ Αμπρούτζης εκ Τραπεζούντος [βλ., για παράδειγμα, σχετικές μαρτυρίες στον κώδικα Μαχαιράς Κύπρου Α4 (Καλοφωνικό Σιχηράριο, μέσα 16<sup>ου</sup> αι.), φφ. 345r-347v: «Κυρ Αμπρούτζη, μαθητού κυρ Ιωάννου λαμπαδαρίου του Κλαδά· ήχος δ' Ο δια σε θεοπάτωρ προφήτης Δαβίδ»· και φφ. 359v-361r: «Κυρ Αμπρούτζη εκ της Τραπεζούντος, μαθητού κυρ Ιωάννου λαμπαδαρίου του Κλαδά· ήχος βαρύς Υπό την σην, Δέσποινα, σκέπην»]. Δεν υπάρχει, όμως, αμφιβολία ότι και αρκετοί άλλοι (άγνωστοι ακόμη σ' εμάς) θα διδάχθηκαν την ψαλτική από τον Κλαδά· δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι στον κώδικα Παντελεήμονος 901 (Ανθολογία-Μαθηματάριο, έτους 1734, χφ. Γερμανού Ολυμπιώτου), φ. 6r κ.ε., ο Κλαδάς χαρακτηρίζεται «μέγας διδάσκαλος» [και στον κώδικα Ιβήρων 967 (Μαθηματάριο, α' μισό 18<sup>ου</sup> αι.), φ. 230r, χαρακτηρίζεται παρεμφερώς «άριστος διδάσκαλος»], ενώ ακόμη ενθουσιαστικότερα περιγράφεται στον κώδικα Βατοπαιδίου 1497 (έτους 1445, χφ. Νικολάου ιερομνήμονος Κορίνθου), φ. 294r, όπου φέρεται ως «διδάσκαλος των διδασκάλων». Η συνολική δραστηριότητά του επηρέασε πολλούς, σύγχρονους και μεταγενεστερούς του. Μια πτυχή αυτής της δραστηριότητας ήταν σίγουρα και η κωδικογραφία· δεν έχουν, δυστυχώς, εντοπισθεί ακόμη αυτόγραφοί του μουσικοί κώδικες, αν και συχνά μνημονεύονται (έμμεσα) στο σχετικό πηγαίο υλικό [βλ., για παράδειγμα, στον κώ-

δικα ΕΒΕ 2604 (Παπαδική, του έτους 1463), φ. 194r: «Αρχή συν Θεώ των λεγομένων περισσών, ως εύρομεν από του λαμπαδαρίου ανθηβόλαιον...» ή επίσης στον κώδικα Σινά 1252 (Κρατηματάριο, μέσα 15<sup>ου</sup> αι., χφ. Ιωάννου Πλουσιαδηνού), φ. 128r: «Έως ώδε εγράφην· το δε επίλοιπον γράφεται όπισθεν τούτου, από ανθηβόλαιον του λαμπαδαρίου του Κλαδά και γράφεται όλον εξ αρχής» (πβ. αντίστοιχες σημειώσεις και σε άλλα σημεία του ίδιου χειρογράφου, π.χ. στα φφ. 19r, 88r, 128v, 251r)]. Αυτό που επίσης επισημαίνεται στις γνωστές πηγές είναι ο σεβασμός και η ευλάβειά του προς τους προγενέστερους δασκάλους· είναι χαρακτηριστική η ακόλουθη περικοπή από τη θεωρητική συγγραφή του Μανουήλ Χρυσάφη, όπου όχι μόνο γίνεται λόγος για ένα ακόμη λανθάνον χειρόγραφο του Κλαδά, αλλά και τονίζεται εναργώς η καλλιτεχνική του ιδεολογία, μια στάση ζωής που αποτέλεσε έκτοτε υπόδειγμα για όλους τους επιγενεστέρους: «Των οίκων δε γε πρώτος ποιητής ο Ανεώτης υπήρξε και δεύτερος ο Γλυκύς, τον Ανεώτην μιμούμενος· έπειτα τρίτος ο Ηθικός ονομαζόμενος, ως διδασκάλοις επόμενος τοις προειρημένους δυσίν· και μετά πάντας αυτούς ο χαριτώννυμος Κουκουζέλης, ος ει και μέγας τω όντι διδάσκαλος ην και ουδενί των προ αυτού παραχωρείν είχε της επιστήμης, ειπετο δ' ουν όμως κατ' ήχους αυτοίς και ουδέν τι των εκείνοις δοξάντων και δοκιμασθέντων καλώς δειν ώτεο καινοτομείν. διο ουδέ εκαινοτόμει. ο δε λαμπαδάριος Ιωάννης, τούτων ύστερος ων και κατ' ουδέν ελατούμενος των προτέρων, και αυταίς λέξεσι γράφων ίδια χειρί, έφη· Ακάθιστος ποιηθείσα παρ' εμού Ιωάννου λαμπαδαρίου του Κλαδά, μιμουμένη κατά το δυνατόν την παλαιάν ακάθιστον. και ουκ ποχύνετο γράφων ούτως, ει μη μάλλον και σεμνύνετο και τοις λοιποίς ώσπερ ενομοθέτει δια του κατ' αυτόν υποδείγματος του των παλαιότερων ζήλου μηδόλως εξίστασθαι, μηδέ καινοτομείν τι παρά τα καθάπαξ δόξαντα καλώς έχειν αυτοίς» [πβ. παρόμοια μαρτυρία και στον κώδικα Κωνσταμονίτου 86 (Παπαδική, α' μισό 15<sup>ου</sup> αι.), φ. 252v: «Τούτο μεν από χορού και δίχορον, ως οράς, τούτο δε καλλιφωνικόν, μονοφωνάρικον και ίδιον του λαμπαδαρίου ποίημα, κατ' ίχνεσι τοις αρχαίοις διδασκάλοις επακολουθών, πάντω

καλόν, ως δοκεί τω ποιήσαντι· [ήχος] βαρύς Άνωθεν οι προφήται»]. Με βάση όλα τα παραπάνω, λοιπόν, η περίοδος βιοτής του Ιωάννη Κλαδά θα πρέπει να εντοπισθεί στο δεύτερο μισό του 14<sup>ου</sup> μέχρι και τις αρχές του 15<sup>ου</sup> αι. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι γεννάται μετά το 1360, εφόσον φαίνεται να ακμάζει από το έτος 1400 και μετά. Εκείνη την περίοδο μαρτυρείται ότι δραστηριοποιείται μουσικά «δι' ορισμού και ζητήσεως» του Πατριάρχου Μαθαίου Α' (1396-1410) [βλ. ενδεικτικά: Ιβήρων 993 (Ανθολογία-Μαθηματάριο, μέσα 17<sup>ου</sup> αι., χφ. Κοσμά Μακεδόνας), φφ. 279r-v: «Στίχοι εγκωμιαστικοί εις την υπεραγίαν Θεοτόκον, ποιηθέντες εις το κράτημα το λεγόμενον βιόλα, παρά κυρ Ιωάννου του λαμπαδαρίου, δι' ορισμού και ζητήσεως του αγιωτάτου πατριάρχου κυρού Μαθαίου, εις ήχον πλ. δ' Ην πάλοι προεκήρυξαν των προφητών χορείαι»· σε άλλη περίπτωση, οι εν λόγω δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι φέρονται ως ποίημα του παραπάνω Πατριάρχη· βλ. Δοχειαρίου 315 (Ανθολογία, τέλη 16<sup>ου</sup>-αρχές 17<sup>ου</sup> αι.), φ. 194r: «Στίχοι εγκωμιαστικοί εις την υπεραγίαν Δέσποιναν ημών Θεοτόκον, ποιηθέντες παρά κυρ Μαθαίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, μεταβληθέντες δε παρά κυρ Ιωάννου του λαμπαδαρίου εις το κράτημα του Κουκουζέλη το λεγόμενον βιόλα· ήχος πλ. δ' Ην πάλοι προεκήρυξαν»· επίσης, μαρτυρείται ότι μελοποιεί στίχους τόσο του Ιωάννη Λάσκαρη [βλ. ενδεικτικά: Ξεροποτάμου 329 (Ανθολογία-Μαθηματάριο, α' μισό 18<sup>ου</sup> αι.), φ. 414v: «Λόγος εγκωμιαστικός εις την υπεραγίαν Θεοτόκον, ποίημα Λάσκαρη του Σηρπαγάνεως, το δε μέλος του λαμπαδαρίου· ήχος δ' Λαμπάδα φαίδρυνον, σεμνή, πύλη φωτός αδύτου»· Διονυσίου 570 (Θεωρητικά-Μαθηματάριο, τέλη 15<sup>ου</sup> αι., χφ. Ιωάννη Πλουσιαδηνού), φ. 168r: «Τριαδικόν, το μέλος κυρού Ιωάννου του λαμπαδαρίου, τα γράμματα κυρού Ιωάννου Λάσκαρη του Σηρπαγάνου· η ακροστιχίς των γραμμάτων Λάσκαρις· [ήχος] πλ. δ' Λόγε πατρός και συμφυές πνεύμα»], όσο και του Κωνσταντίνου Ασσάν [βλ. ενδεικτικά: Ιβήρων 991 (Μαθηματάριο, έτους 1670, χφ. Κοσμά Μακεδόνας), φ. 399r: «Άλλον, τα μεν γράμματά εισιν Κωνσταντίνου του Ασσάν, το δε μέλος κυρού Ιωάννου λαμπαδαρίου· ήχος α' Άφλεκτον βάτων σε Μωσής κατείδεν εν τω

όρει»· Ιβήρων 972 (Οικηματάριο-Κρατηματάριο, α' μισό 15<sup>ου</sup> αι.), φ. 235v: «Τριαδικόν, κυρ Κωνσταντίνου του Ασσάν, το δε μέλος του λαμπαδαρίου· [ήχος] πλ. δ' Θεόν τριάδα οι πιστοί υμνούμεν ασυγχύτως» (το ίδιο φέρεται για παράδειγμα στον παραπάνω κώδικα Διονυσίου 570, φφ. 170v-171r και ως ποίημα του Ιωάννη Λάσκαρη)· Ιβήρων 974 (Παπαδική, α' μισό 15<sup>ου</sup> αι.), φ. 433r: «Τριαδικόν, τα γράμματα κυρίου Κωνσταντίνου του Ασσάν, το δε μέλος λαμπαδαρίου· ήχος πλ. β' Θεέ, τρις διαιρητή προσώποις ου τη φύσει»], που και οι δύο αυτοί είναι ομοίως σύγχρονοι του και ακμάζουν μέχρι και το πρώτο τέταρτο του 15<sup>ου</sup> αι. Επομένως, η ζωή του δεν θα πρέπει να υποθέσουμε ότι επεκτάθηκε πολύ μετά το συγκεκριμένο χρονικό όριο του πρώτου τεταρτού του 15<sup>ου</sup> αι. Ήδη, άλλωστε, μετά την πρώτη τριακονταετία του 15<sup>ου</sup> αι. και εφεξής, μαρτυρείται σποραδικά στις μουσικές πηγές ως μακαρίτης [βλ. ενδεικτικά: Ιβήρων 1006 (Παπαδική, έτους 1431), φ. 253r: «Αύτη η περισσή μετεποιήθη από το Ριφεί Αδάμ εις το Άνωθεν οι προφήται υπό του μακαρίτου κυρού Ιωάννη του λαμπαδαρίου· τούτο δε προσέταξεν αυτόν ποιήσαι ο αγιωτάτος Πατριάρχης κυρ Μαθαίος»· Κουτλουμουσίου 456 (Παπαδική, έτους 1443, χφ. Γεωργίου Γαλατάκη), φφ. 463v-464r: «Από του μέλους των περισσών εις το Ριφεί Αδάμ, μέλος μετατεθέν και καλλωπισθέν και πλατυνθέν εν τε χειρονομία και μέλεσι και ιδιώμασι παρά του μακαρίτου εκείνου κυρού Ιωάννου του λαμπαδαρίου, εις το Άνωθεν οι προφήται· τα γαρ εν εκείνω τετενίσματα και τετενίσματα συνετέθησαν και συνηρμόσθησαν εις τα των εγκωμίων της Θεοτόκου γράμματα εντέχνως και ευαρμόστως, ως οράς· ψάλλεται δε δίχορον παρ' αμφοτέρων των χορών, ουχ ομού, αλλ' όπερ ο δεξιός χορός ειπεί τούτο και ο αριστερός αποκρίνεται· έστιν ότε, δια συντομίαν, λέγεται και έναν παρ' έναν· ο δομέστικος του πρώτου χορού, μετά των συν αυτώ, έσω δια τον διπλασμόν· ήχος α' και πλ. δ' Άνωθεν οι προφήται»· Ιβήρων 975 (Μαθηματάριο, μέσα 15<sup>ου</sup> αι.), φ. 375v: «Του μακαριωτάτου κυρ Ιωάννου λαμπαδαρίου του Κλαδά· [ήχος] πλ. β' Ο διδάσκαλος λέγει»· ΕΒΕ 2406 (Παπαδική, έτους 1453, χφ. Μαθαίου δομειστικού), φ. 338v: «Πρόλογος και το κράτημα εις

ποιήματα του μακαρίτου κυρ Ιωάννου του Κλαδά και λαμπαδαρίου του ευαγούς βασιλικού κλήρου· ήχος πλ. δ' Τότε λαλήσει προς αυτούς.]. Το έργο του συνέχισε εν μέρει η θυγατέρα του, το όνομα της οποίας δεν παραδίδεται το γεγονός, πέρα από την επιπρόσθετη πληροφορία ότι ο Κλαδάς είχε δημιουργήσει οικογένεια, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι η κόρη του παραμένει ως σήμερα μία από τις δύο μόνο γυναίκες μελοποιούς που γνωρίζουμε στη συνολική ιστορία της βυζαντινής μελοποιίας. Το μόνο γνωστό μουσικό ποίημά της, που κι αυτό της αποδίδεται με κάποια επιφύλαξη, είναι ένα (μελοποιημένο στον τέταρτο ήχο της βυζαντινής οκταπχιάς) Κοινωνικό *Εις μνημόσυον αιώνιον έσται δίκαιος*, άπαξ ανθολογούμενο στον κώδικα ΕΒΕ 2406 (Παπαδική, του έτους 1453, χφ. Ματθαίου δομεστίκου), φ. 258ν, υπό την εξής αναγραφή: «Του αυτού [sc. κυρ Ιωάννου του Κλαδά και λαμπαδαρίου του ευαγούς βασιλικού κλήρου]: τινές δε λέγουσιν ότι έστιν της θυγατρός αυτού».

Το συνθετικό έργο του Ιωάννη Κλαδά είναι ιδιαίτερα ευρύ και εκτεταμένο· ευτυχώς, κατά τα τελευταία χρόνια απασχολεί ολονέν και περισσότερο την ειδική μουσικολογική έρευνα. Απ' αυτό, ξεχωρίζει σαφώς η πλήρης μελοποίηση του Ακαθίστου Ύμνου, ίσως το opus magnum του, ένα μουσικό έργο που διαδόθηκε ευρύτατα, σε διαχρονική προοπτική. Γενικά ο Κλαδάς παρουσιάζει μια γόνιμη εμμονή στην εξύμνηση της Θεοτόκου, τόσο με το προμνημονευθέν έργο του του Ακαθίστου Ύμνου, όσο και με μιαν εκτεταμένη σειρά θεοτοκίων μαθημάτων που επίσης συνέθεσε. Αξιοσημείωτη είναι, ακόμη, αντίστοιχη εμμονή του στη μελοποίηση καλοφωνικών μαθημάτων. Παμπληθείς είναι, ομοίως, οι συνθέσεις του πάνω σε μέλη της παπαδικής· στίχοι των ανοιξανταρίων, του *Μακάριος ανήρ*, των πολυελέων και αντιφώνων, του Αμώμου, ή ακόμη αλληλουϊάρια, χερουβικά, κοινωνικά και επίσης μια ευρεία σειρά κρατημάτων. Το έργο του αρχίζει να ανθολογείται στις μουσικές πηγές από τα τέλη του 14<sup>ου</sup> αι. και εφεξής, μέχρι και τον 19<sup>ο</sup> σχεδόν αι.· είναι ενδεικτικό ότι κατά τις αρχές του 15<sup>ου</sup> αι. οι συνθέσεις του χαρακτηρίζονται ακόμη στα χειρόγραφα ως «νέες» [βλ. χαρα-

κτηριστικά: Ιβήρων 973 (Παπαδική, αρχές 15<sup>ου</sup> αι.), φφ. 32ν-35r: «Μέγας εσπερινός, νέος, ποίημα Ιωάννου του Κλαδά και λαμπαδαρίου· [ήχος] πλ. δ' Αντανελείς το πνεύμα αυτών· και φφ. 123ν- 131r: «Αμώμος νέος, ποιηθείς παρά κυρού Ιωάννου του λαμπαδαρίου· ήχος β' έσω Ευλογητός ει, Κύριε»]. Κάποιες από τις χαρακτηριστικότερες συνθέσεις του, όπως το κοινωνικό της Προηγιασμένης, *Γεύσασθε και ιδετε* σε ήχο πρώτο τετράφωνο, το προοίμιο του Ακαθίστου Ύμνου *Τη υπερμάχω* σε ήχο πλάγιο του τετάρτου, ακόμη δε και ορισμένοι στίχοι των Ανοιξανταρίων, γνώρισαν και ευρύτατη έντυπη διάδοση· μεγάλο επίσης ποσοστό των συνθέσεων του εξηγήθηκε στη νέα μέθοδο αναλυτικής σημειογραφίας, κυρίως από τον εξηγητή δάσκαλο Χουρμούζιο τον Χαρτοφύλακα. Ο Κλαδάς, τέλος, ασχολήθηκε περιστασιακά και με την ποίηση, στο πλαίσιο της κατασκευής ειδικών εόρτιων κειμένων για διάφορα -μελοποιημένα από τον ίδιο- καλοφωνικά μαθήματα· το χαρακτηριστικότερο ίσως ποίημά του είναι το ακόλουθο πολύ γνωστό επίγραμμα, από δώδεκα δωδεκασύλλαβους ιαμβικούς στίχους, που αναφέρεται στη (μελοποιημένη σε ήχο πλάγιο του δευτέρου) μέθοδο των κρατημάτων Ξένου του Κορώνη και περιγράφει το λεγόμενο νενανώ μέλος:

Επωφελής μέθοδος η του Κορώνη, κρατημάτων φέρουσα χειρονομίαν, εις ήχον τερπνόν του πлагίου δευτέρου και νενανώ δέματος κκριβωμένου· ήδιστον και γαρ του νενανώ το μέλος, ως η τέχνη δείκνυσι της μελουργίας· τα μεν άλλα δέματα της τεχνουργίας, του πρώτου ήχου και καθεξής των άλλων, δένουσι και λύουσιν εντέχνως πάνυ, την μεταβολήν ως εν βραχεί δεικνύντες· το δε νενανώ εκτεταμένον μέλος, υπέρ των οκτώ ένατος ήχος πέλει. Παρατίθεται στη συνέχεια ένας συνοπτικός περιγραφικός πίνακας του συνθετικού έργου του Ιωάννη Κλαδά:

**I. Αυτοτελές έργο.**

**Ακάθιστος Ύμνος.** Μελοποίηση πλήρους του κοντακίου [λεπτομέρειες και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή της Φ. Κρητικού].

**II. Μεμονωμένες συνθέσεις.**

**Α' Παπαδική. Εσπερινός**

α) Στίχοι των Ανοιξανταρίων [αναλυτική αναφορά τους και σχετικές παραπομπές βλ. στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

β) Στίχοι του *Μακάριος ανήρ* [αναλυτική αναφορά τους και σχετικές παραπομπές βλ. στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

**Όρθρος**

α) Στίχοι πολυελέων και αντιφώνων [αναλυτική αναφορά τους και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή του Α. Χαλδαιάκη, σ. 437-438].

β) Πασαπνοάριο του όρθρου Μία σύνθεση [βλ. στον κατάλογο του Μ. Χατζηγιακουμή, σ. 312].

γ) Στίχοι του Αμώμου [αναλυτική αναφορά τους και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή της Diane Touliatos· σχετικές παραπομπές βλ. και στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

**Λειτουργία**

α) Αλληλουϊάρια. Τρεις συνθέσεις, στους ήχους πλ. β' και βαρύ [βλ. σχετικές παραπομπές στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

β) Χερουβικά. Τρεις συνθέσεις, στους ήχους α', β' και πλ. δ' [αναλυτική περιγραφή τους και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή του Κ. Καραγκούνη, σ. 219-225]· και δύο χερουβικά της Προηγιασμένης σε ήχο α' τετράφωνο και πλ. β' [λεπτομέρειες γι' αυτά βλ. στη μελέτη του Κωνσταντίνου Χαριλ. Καραγκούνη, *Παραλειπόμενα περί του Χερουβικού Ύμνου*, Βόλος 2005, σ. 117-118, 125].

γ) Κοινωνικά των Κυριακών και του ενιαυτού [αναλυτική αναφορά τους και σχετικές παραπομπές βλ. στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

**Β' Μαθηματάριο.**

15 Θεοτοκία Μεγαλυνάρια [αναλυτική περιγραφή των οποίων και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή της Σ. Μαζέρα-Μάμαλη, σ. 208-210] και πολυάριθμα άλλα μαθήματα (αναγραμματισμοί, δεκαπεντασύλλαβα, κατανυκτικά, νεκρώσιμα και αναστάσιμα θεοτοκία της οκτώηχου), καθώς και μια μέθοδος της καλοφωνίας [αναλυτική αναφορά των οποίων και σχετικές παραπομπές βλ. στους καταλόγους των Μ. Χατζηγιακουμή και Ευ. Γκέρτσμαν].

**Γ' Κρατηματάριο.**

Είκοσι συνθέσεις (μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει και μία που χαρακτηρίζεται

«πέρισκον»), στους ήχους α', β', δ', πλ. α', βαρύ και πλ. δ' [αναλυτική περιγραφή τους και σχετικές παραπομπές βλ. στη διατριβή του Γ. Αναστασίου, σ. 306-310]. Α.ΧΑΛ.

**Βιβλιογραφία:**

Αναστασίου, Γ.Γ., *Τα κρατήματα στην ψαλτική τέχνη*, Αθήνα 2005. Velimirović, M.M., "Byzantine Composers in Ms. Athens 2406", *Essays presented to Egon Wellesz*, Oxford 1966, σ. 12, 16. Jakovljević, A., *Δίγλωσση παλαιογραφία και μελωδο-υμνογράφοι του κώδικα των Αθηνών 928*, Λευκωσία 1988. Γκέρτσμαν, Ευγ., *Τα ελληνικά μουσικά χειρόγραφα της Πετροπόλεως. Κατάλογος*, τ. Α', Εθνική Βιβλιοθήκη Ρωσίας, Αγία Πετρούπολη 1996, σ. 604-609 και τ. Β', Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας των Επιστημών, Το Αρχείο της Ρωσικής Ακαδημίας των Επιστημών, Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου, Ερμιτάζ, Αγία Πετρούπολη 1999, σ. 469-474. Demetriou, Christiana I., *Srätbyzantinische kirchenmusik im Spiegel der zypriotischen Handschriftentradition. Studien zum Machairas Kalophonon Sticherarion A4*, Frankfurt am Main 2007, σ. 213-216. Καραγκούνης, Κ.Χ., *Η παράδοση και εξέλιξη του μέλους των Χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003. Κρητικού, Φ.Ν., *Ο Ακάθιστος Ύμνος στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιία*, Αθήνα 2004. Μαζέρα-Μάμαλη, Σ., *Τα μεγαλυνάρια θεοτοκία της ψαλτικής τέχνης*, Αθήνα 2008, σ. 206-210. Στάθης, Γρ. Θ., *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινή μελοποιία και έκδοσις των κειμένων εις εν Corpus*, Αθήνα 1977, σσ. 103-104, 193-195. Στάθης, Γρ. Θ., *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας και πανομοιότυπος έκδοσις του καλοφωνικού στίχου της Μεταμορφώσεως «Προτυπών την ανάστασιν» μεθ' όλων των ποδών και αναγραμματισμών αυτού, εκ του Μαθηματαρίου του Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος*, Αθήνα 1979, σ. 128-129. Στάθης, Γρ. Θ., «Ιωάννης Κλαδάς ο λαμπαδάριος (γύρω στο 1400)», *Μέγαρο Μουσικής Αθηνών. Περίοδος 1994-1995. Κύκλος Ελληνικής Μουσικής. Βυζαντινοί μελουργοί. Μανουήλ Χρυσόφης ο λαμπαδάριος - Ιωάννης Κλαδάς ο λαμπαδάριος - Ιωάννης Κουκουζέλης ο βυζαντινός μαϊστωρ*, [Αθήνα 1994], σ. 47-51. Touliatos-Banker, Diane H., *The Byzantine Amomos Chant of the fourteenth and fifteenth centuries*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 118 κ.ε. (passim). Χαλδαιάκης, Α.Γ., *Ο πολυέλεος στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιία*, Αθήνα 2003. Χατζηγιακουμής, Μ.Κ., *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, Α' , Αθήνα 1975, σσ. 308-313.

**Ιωάννης ο Κυπρισσιώτης (περ. 1310-1379). Κορυφαίος αντιπνευματικός, λατινόφωνος και σχολαστικίζων συστηματικός θεολόγος, ο οποίος αναδείχθηκε ο σπουδαιότερος αλλά και ο ικανότερος θεωρητικός πολέμιος της πνευματικής διδασκαλίας του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, στην προσπάθεια λεπτομερούς ανατροπής της οποίας αφιέρωσε ολόκληρο το ογκώδες συγγραφικό του έργο. Από τη μελέτη του έργου του προκύπτει σαφώς ότι ήταν κάτοχος βαθύτατης θεολογικής και σιβαρής θύραθεν ελληνικής φιλοσοφικής και λατινικής σχολαστικής παιδείας, στην οποία οφείλει τις επανομασίες**